

KÖZLEMÉNYEK

JOHANN CHRISTOPH ALLMAYER-BECK

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI HADERŐ A SOKNEMZETISÉGŰ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIÁBAN*

A haderő ma általában egy szuverén államnak az egyik leglényegesebb attribútuma. Ebből következik, hogy „nemzeti hadseregekről” beszélünk, pl. az NDK „Nemzeti Néphadseregéről”. Ez a szabályos eset. Ezenkívül azonban ismerünk egy másik modellt is, mégpedig a multinacionális haderőt. Ez olyan különböző államok nemzeti kontingenseiből áll, melyek egy bizonyos időszakra, egy hadjáratra, egy háború — vagy békeidőben — egy szövetség időtartamára tömörülnek egységbe. Az 1812/13-as hadjárat napóleoni „nagy hadserege” épp oly jó példa erre, mint ma a Kelet és Nyugat nagy katonai szövetségeinek hadereje. Bár az ilyen haderők minden esetben valamilyen nemzetek feletti célt szolgálnak, legyen az hadviselés, vagy éppen a béke megőrzése, mégis, lényeges alkotórészeikben továbbra is nemzetiek maradnak, azaz az egyes kontingensek a multinacionális kötelékben is az államaik által kialakított nemzeti képnek felelnek meg.

Ismét más a helyzet egy harmadik modell, mégpedig a szupranacionális, vagyis nemzetek feletti haderők esetében. A különbség ezen hadseregek és a multinacionális hadseregek között nem mennyiségi, hanem már minőségi. A szupranacionális hadsereg ugyanis már legkisebb alkotórészeiben sem nacionális, hanem anacionális, azaz a nemzet mint fogalom itt már egyáltalán nem létezik, legfeljebb csak mint „nemzetiség”. De akkor is csak az egyes katonák származását jelöli, s semmiféle további elkötelezettséget nem jelent. A multinacionális hadseregtől eltérően a szupranacionális hadsereget nem is egy időben behatárolt célra hozzák létre, hanem korlátlan időre vagy éppen az államok fennállásának idejére.

Nyilván nem szorul részletesebb magyarázatra, hogy az ilyen hadsereg más alapot igényel, mint amilyent egy nemzeti állam struktúrája nyújtani tud. Ha valamely okból a nemzeti állam eszméje összeütközésbe kerül a szupranacionális véderő modelljével, mint éppen az egykori osztrák—magyar hadsereg, vagy ahogy még nevezték, a k. u. k., tehát a császári és királyi hadsereg esetében, akkor abból természetesen problémák sokasága adódik. Ezeket szeretnénk most röviden tárgyalni.

Már az imént említett kétfajta megnevezésben is kifejezésre jutnak azok az alapvető feszültségek, amelyeknek ebben a véderőben fel kellett lépniük. Míg az „osztrák—magyar” megnevezés bizonyos nemzeti ellentétet tükröz, a „császári és királyi” elnevezés ennek a hadseregnek dinasztikus gyökereire utal.

A tulajdonképpeni kiindulási alap ez utóbbi volt. Azok a csapatok, amelyek az örökös tartományokban, beleértve a Magyar Királyságot is, a XVI. század vége óta

* Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán 1988. március 17-én az Österreichisches Kulturinstitut és a Magyar Történelmi Társulat által rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás szövege.

a Habsburg-ház fegyveres erejét képviselték, ill. azok a csapatok, amelyeket a Habsburg-ház mint a német-római császári méltóság birtokosa a birodalomban is toborzott, lényegük szerint, ha eltekintünk a kisebb tartományi kontingensektől, nem egy bizonyos territórium csapatai voltak, hanem a Habsburg-házéi, vagy ahogy mondták, az ausztriai házéi. Akár Csehországban, akár Olaszországban, Hollandiában vagy Alsó-Ausztriában toboroztak egy ezredet, az nem jelentett semmiféle különbséget, az ezred „császári” ezred volt.

Csak amikor Mária Terézia uralkodásának kezdetén egy rövid időre már nem esett egybe a két fogalom: a „Habsburg” és a „császári”, majd amikor a német-római császár egy birodalmi fejedelemmel, mégpedig a porosz királlyal viselt háborút Szilézia miatt, akkor lettek lassan a „császáriakból” „osztrákok”. De ez még egyáltalán nem jelentette monarchia és hadügye nacionalizálódásának kezdetét. Bár voltak akkoriban olyan jelek, melyek egy kezdődő állami tudatra utaltak, de az természetszerűleg sokkal átfogóbb volt, mint az itt-ott mutatkozó nemzeti áramlatok. A Habsburg Monarchia ettől még nem vált nemzeti állammá, hanem továbbra is egy nemzetek feletti, az uralkodó házra orientált birodalom maradt, még ha el is indult az a folyamat, amelynek során Habsburg-osztrák alapjára szűkült le az addig össznémetnek és egyetemesnek értett császárfogalom. 1804-től az „osztrák” és a „császári” azonossága államjogilag is elismert tényné vált.

De az osztrák császárság ezután is nemzetek feletti birodalom maradt, amely a határai között élő nemzeteket, ill. nemzetiségeket, ahogy most nevezték őket, annál kevésbé volt hajlandó politikai erőkként tudomásul venni, minél erősebb volt ezek öntudatra ébredése és elismerésre való törekvése. A korona nagyon is tisztában volt azzal, milyen centrifugális erőket képes a XIX. századi nemzeti liberalizmus kifejteni, s úgy találta, hogy csak akkor állhat ezeknek ellen, ha egy szigorúan centralisztikus-abszolutisztikus irányvonal tartásával olyan hadseregre tud támaszkodni, amely kizárólag a dinasztíának van elkötelezve.

A multinacionális birodalomban a szupranacionális hadsereg így tehát nem csak történelmi adottság volt, hanem immáron a történelmi, etnikai és gazdasági tényezők által oly különbözőképpen formált birodalom egyik leglényegesebb összetartó kapcsává is vált. Úgy tűnt, hogy a dinasztikus állameszmének leginkább a nemzetek feletti vagy — pontosabban szólva — anacionális jellegű hadsereg felel meg.

Igaz, ezen a téren már kezdettől fogva fennálltak bizonyos nehézségek. A magyarok ugyanis mindig is értettek ahhoz, hogy meglehetősen egyértelműen tudomására adják a koronának: önálló nemzetnek tartják magukat, amely ugyan kész arra, hogy a Habsburgokat Magyarország királyaként elismerje, de hallani sem akar egy, a magyar Szent Korona fölé rendelt birodalomfoglalomról. Azaz ennek értelmében súlyt helyeztek egy többé-kevésbé önálló, elsősorban Szent István koronája, és nem a Habsburg-dinasztia iránt elkötelezett hadseregre is. Tehát a magyarok már jóval a francia forradalom előtt követelték, hogy magyar territóriumon saját tisztjeik által vezetett saját csapataik legyenek, és attól kezdve ezt az óhajukat hol erősebben, hol kevésbé vehemensen, de 1918-ig állandóan és mindig újra előterjesztették, míg végül nem sokkal az első világháború vége előtt a korona szentesítette követelésüket. De akkor a nemzeti állam elve már amúgyis győzött a szupranacionális hadsereg fölött.

Ez azonban későbbi fejlemény volt. Az első súlyos problémák az addig tulajdonképpen magától értetődőként elfogadott nemzetek feletti hadsereggel kapcsolatban a múlt század hatvanas éveiben jelentkeztek.

Az 1859-es katonai vereséggel — még ha csak lassan is, de folyamatosan — tért nyert a patriarchális-dinasztikus államfelfogással szemben a parlamentarizmus, és ezzel természetesen a nemzeti gondolat is. A königrátrzi katasztrófa után Magyarország 1867-ben az ún. „kiegyezéssel” kikényszerítette a régi dunai birodalomnak

önálló kormányokkal rendelkező, két országrészeire való osztlását is. A hadsereg ennek megfelelő felosztását a korona csak azzal tudta megakadályozni, hogy hozzájárult a monarchia két felében önálló honvédségek felállításához. Tehát ekkor ténylegesen három hadsereg létezett, melyek három különböző minisztérium alá is tartoztak: a magyar királyi honvédségre vonatkozóan a magyar királyi honvédelmi minisztérium, a ciszlajtán ország részben, azaz a Galíciában, Cseh- és Morvaországban, az osztrák örökös tartományokban és Dalmáciában felállított cs. k. Landwehrre vonatkozóan a cs. k. honvédelmi minisztérium, és az addig közös hadseregére vonatkozóan a cs. és k. hadügyminisztérium volt illetékes.

Ez a három hadsereg, amelyeknek ugyan háború esetén egyetlen egységes hadseregfőparancsnokság alatt kellett harcolniuk, de békében külön költségvetésük volt, alapvetően eltérő célkitűzésekkel és feladatokkal jött létre. A honvédséget a magyarok történelmi kívánságának megfelelően nemzeti hadseregnek szánták, még ha soraiban jelentős számú nemzeti kisebbségek is találhatóak voltak. A cs. k. Landwehr, amely mindenekelőtt németekből, csehekől és lengyelekből állt, inkább — egy túlnyomórészt német vezetés alatt álló — multinacionális hadseregre emlékeztetett, ahol fennállt annak a veszélye — és Bécsben aggodalommal gondoltak erre —, hogy a csehek, csakúgy, mint a lengyelek, a magyarokhoz hasonlóan esetleg saját nemzeti honvédséget követelnek majd. Ezt elkerülendő, német-osztrák részről igyekeztek a cs. k. Landwehrt csupán egyfajta második vonalbeli katonaságként, és így a közös hadsereg kiegészítőjeként feltüntetni, míg a magyarok minden erejükkel azon voltak, hogy az „ő” honvédségüket — ha kellett, az addigi szupranacionális hadsereg rovására — a lehető legteljesebben építsék ki.

A két országrészt eltérő szemléletmódjából máris kiolvasható az a tényleges helyzet, amelyben a régi, közös hadsereg immáron leledzett: a politikai fejlődés szó szerint kihúzta a lába alól a talajt. Kifelé egy olyan birodalom katonai erejét reprezentálta, amely befelé már egyáltalában nem létezett. Fentiekből következően a cs. és k. hadsereg 1867 után sem az országrészekben működő kormányok valamelyike, sem azok parlamentjei alá nem tartozott, hanem már csupán a cs. és k. delegációknak tartozott felelősséggel, mégpedig igen laza formában. Nem véletlenül változtatták át 1911-ben a „cs. és k. birodalmi hadügyminiszter” címet az egyszerűbb „cs. és k. hadügyminiszter” címre. Látható: míg a Monarchia két fele — a magyar tudatosan, az osztrák inkább csak paritásos okokból — saját haderejét építette, a régi hadsereg csaknem észrevétlenül, ugyanakkor visszavonhatatlanul a korona véderejévé vált. Azaz a nemzetek feletti cs. és k. hadsereg számára a már csak külső megjelenésében létező összmonarchiában gyakorlatilag a nemzetek feletti császár személye jelentette az egyetlen reális köteleket.

Ferenc József császár ismételt és félreérthetetlenül kifejezésre juttatta, semmilyen formában sem engedi, hogy megnyirbálják főparancsnoki jogát az „ő” hadserege fölött. Az 1895-ben elhunyt Albert főherceg, tábornagy, az 1866-os custozzai győző, aki hosszú éveken át a hadsereg főinspektora volt, szintén nem fáradt bele abba, hogy — látva az országrészek között, de az országrészekben belül is egyre erősebben jelentkező nemzeti feszültségeket — újra élessze a hagyományos, fekete-sárga, osztrák katonai szellemet, amely a fegyveres erőnek az uralkodó házra való kizárólagos és feltétlen orientáltságát jelentette, mivel — felfogása szerint — az egyes részeiben egyre nemzetibbé váló államot csak a dinasztikus gondolat ápolásával és egy szupranacionális, pontosabban anacionális hadsereggel lehetett egyben tartani.

Lehet arról vitatkozni, hogy a meginduló nemzeti és társadalmi mozgalmak, valamint a születő, modern tömegpártok korában realizisztikus volt-e egy ilyesfajta nézet. De hogy ilyen megfontolások egyáltalán felmerültek, abban már kifejezésre jutott, hogy „felsőbb helyen” kétségkívül tisztában voltak afelől, hogy az államstruktúra

és az államgondolat nyilvánvalóan nincs már összhangban, s hogy amennyiben az öszmonarchiát fenn akarják tartani, minden a hadseregnek az állameszme melletti elkötelezettségén múlik. De ebben a mindenfajta feszültségtől terhes helyzetben a hadseregnek az is feladata volt, hogy a lehetőségekhez képest mindkét félnek eleget tegyen, mert a dinasztikus állameszme melletti egyoldalú elkötelezettség nem jelentett volna egyebet, mint a hadseregnek egyetlen, óriási pretoriánus gárdává való változtatását. Erre természetesen a születő tömeghadseregek korában és az általános hadkötelezettség bevezetése után gondolni sem lehetett.

Mindebből szinte beláthatatlan vezetési problémák adódtak, ugyanis egyrészt tudomásul kellett venni a hadsereg multinacionális természetét, másrészt meg kellett próbálni a hadsereget egy, a lehetőségekhez képest szupranacionális szintre emelni, hogy ezzel, amennyire csak lehet, ellenállóvá tegyék a feltörő nemzeti áramlatokkal szemben.

A megoldási kísérletek két nagy csoportra oszthatók. Részint azokra, amelyek a vezető testületet, részint pedig azokra, amelyek a vezetetteket, azaz a csapatokat érintették.

A tisztikárnál még viszonylag egyszerű volt a helyzet. Sikerral jártak azok a fázisok, melyek eredményeképpen a katonai nevelőintézményekből, tehát a katonai akadémiákról és a hadsereg, valamint a honvédség kadétiskoláiból kikerült tiszteket, meg a Ludovikán végzetetteket, azaz a magyar honvédség tisztinövendékeit is a lehetőségekhez képest egységes tisztípussá képezték ki, amennyiben nevelésük során kifejlesztették bennük azt a tudatot, hogy elsősorban, mint „legfőbb hadúr-
nak”, a császárnak, ill. a királynak tartoznak engedelmességgel és hűséggel, vagyis, ahogy megfogalmazták, annak tudatát, hogy „a császár egyenruháját” hordják. Itt tehát megmaradt a dinasztikus hadseregfelfogás.

E felfogás jegyében a közös hadsereg tisztjeinek az öszmonarchia nemzetiségeivel és politikai pártjaival szemben egy nemzetek és pártok feletti magatartást kellett tanúsítaniuk, ill. nem volt feladatuk, hogy a politika dolgaival törődjenek, sőt sokkal inkább apolitikusnak kellett lenniük. Nos, az „apolitikus” tisztnek ez a képe — amelynek, mint látjuk, nagyon is határozott politikai motiváció szolgált alapjául — természetesen fikció volt. Hiszen egyrészt csaknem lehetetlen volt, hogy ezt a fajta magatartást a hadsereg számos tartalékos tisztjétől is megkövetel-
hessék, másrészt egy aktív tiszt is, még ha apolitikusnak is mondta magát, sőt éppen ezzel, egy nagyon specifikus politikai magatartást képviselt, mégpedig amelyet egyébként már ilyen mértékben nagyobb politikai csoportnál, a széles birodalomban alig lehetett fellelni, esetleg talán még a származása szerint is nemzetközi főnemesség egy bizonyos rétegénél. Erre a politikai beállítottságra a centralisztikusan-dinasztikusan orientált Nagy-Ausztria-gondolat volt jellemző, amely egyfajta konzervatív liberalizmusra hajlott, és amely Ausztria németjeinek vezető szerepét a történelemből és a kulturális szintből következő adottságnak tekintette. A cs. és k. tisztikar tagjainak annál kevésbé esett nehezére a németiség eme „történelmi” szerepét elismernie, mivel e tisztikar még a Magyarországgal való kiegyezés után is 75%-ában német származású tisztekből állt. A maradék 25% integrálása pedig nem volt éppen túl nehéz feladat.

Természetesen az elmélet nem maradt csupán elmélet. Az ezáltal a magatartás által kifejezésre juttatott öszállamfelfogást, azaz a máshol tagadott birodalmi gondolatot a hadseregben nemcsak tanították, hanem gyakorolták is. Egy aktív cs. és k. tiszttől olyan fokú mobilitást vártak el, amilyent ma szinte már csak nemzetközi konszernnek menedzsereinél tapasztalunk. Ezeknek a tiszteknél — legkésőbb attól kezdve, hogy megkapták zászlósi vagy hadnagyi rangjukat — szűkebb, polgári értelemben vett hazájuk nem volt többé. Innsbruckban éppúgy otthon kellett érezniük magukat, mint Csernovitzban, Galíciában éppúgy, mint Dalmáciában. Hazájuk

— mind materiális, mind szellemi tekintetben — a hadsereg kellett hogy legyen.

A tisztikart összetartó, eddig említett két kapocs, a császár személye és a birodalmi gondolat mellett ez volt tehát a harmadik: hogy a hadsereg szellemi otthonként is funkcionált. S ezt, mint töretlen, állandó felfelé ívelő fejlődésben levő történelmi folytonosságot, tudatosították is a tisztekben. A „hagyományápolás” jelentősége — mint az már lenni szokott, ha a magától értetődő dolgok egyszer csak már nem is annyira magától értetődőek — egyre nőtt, éspedig kb. a nyolevanas évektől kezdődően, azaz akkortól, amikor a Monarchián belüli nemzeti ellentétek lassan már válságjelleggel öltöztek. A hagyományápolás jegyében a hadsereg „dicsőségcsarnokaként” létrehozta egy hadseregmuzeumot, megíratták az ezredek történetét, és egyes ezredeknek híres hadvezérek nevét adományozták „örökös időkre”.

A tiszteknek a legfőbb hadúr iránti odaadó elkötelezettsége és birodalom-, valamint hadseregtudata viszonylag egyszerű, de jó alapként szolgált az integrációs folyamathoz. Jóllehet fizetésük minden egyéb volt, csak épp nem fényes, s más országokkal ellentétben társadalmilag sem játszották az első hegedűs szerepét, a tisztek mégis, mint Ausztria-Magyarország a közvélemény számára minden belpolitikai viszály ellenére is elvitathatatlanul nagyhatalmi helyzetének reprezentánsai, bizonyos tekintélyt, külső „decorumot” élveztek. Ez persze nem akadályozta meg azt, hogy a tiszteknek egyrészt a belpolitikai mozgató erőkkkel, másrészt anyagi helyzetükből adódóan, a magasabb társadalmi rétegekkel, a nemességgel és a nagypolgársággal szembeni elzárkózása ne vezessen a tisztikar bizonyos elszigetelődéséhez, ami viszont ismét csak erősítette a tisztek hivatásbeli öntudatát és egymás közötti szolidaritását. A „te” megszólítás, amely azonos rangban szolgálók között kivétel nélkül dívott, de amelyet a rangidős tiszt is használt szolgálaton kívül a rangban alatta állóval szemben, minden olyan különbséget áthidalalt, amely az egyes személy nemzeti hovatartozásából vagy társadalmi származásából adódhatott volna. A vezérkar — a honvédség vezérkari tisztjeinek kiválasztására és uniformizálására is — egységes kiképzése a vezetési elvek magasabb szinteken megvalósuló egységességét is biztosította.

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes tisztek mentalitásán és temperamentumán ne ütött volna át a származás. De ezt mindenki rendjén valónak is találta. Éppen mert a tisztikar nemzetek felettinek tekintette magát, senkinek sem kellett attól tartania, hogy nemzetisége miatt bármily módon is diffamálják.

Természetesen semmi kétség nem fér ahhoz, hogy komoly esetben egy ilyen tisztikar, már csupán az említett strukturáltságából kifolyólag sem, nem tudhatja ugyanazt a teljesítményt nyújtani, mint egy nemzetiségi szempontból egységes tisztikar. Erre vonatkozólag időnként igen keserűen nyilatkoztak — s ami az ő szempontjukat illeti, valószínűleg jogosan — azok a birodalmi német tisztek, mint pl. von Cramon vagy Seeckt tábornokok, akik az első világháborúban osztrák—magyar szövetségeseikkel közelebbi kapcsolatba kerültek. Másrészt azonban azt sem lehet tagadni, hogy ez a cs. és k. tisztikar, annak ellenére, hogy pozíciója az erjedésben levő államalakulatok belülről labilis volt, még a világháború nagy veszteségeivel járó és semmiképp sem szerencsés bevezető harcainak után is egészében véve mégis csak meglepő állóképességről és kitartásról tett tanúságot. A bomlás első jelei a tisztikaron belül csak a háború vége felé mutatkoztak, akkor, amikor a dunai monarchia népei, mialatt a fronton még dúltak a harcok, már kezdtek elválni egymástól. De akkor sem annyira az aktív tisztekről volt szó, mint sokkal inkább tartalékos társaikról, akiket az integrációs folyamat, természetesen, nem érintett ugyanolyan mértékben és hazájuk nemzeti mozgalmait így könnyebben magukkal ragadhattak.

Mi volt a helyzet az alakulatoknál? Itt a német elem természetesen közel sem volt annyira domináló, mint az aktív tisztikarban. Ismerjük a számokat: a cs. és k.

hadsereg 100 katonájából 25 volt német, 23 magyar, 13 cseh, nyolc-nyolc lengyel és rutén (ukrán), kilenc szerb és horvát, hét román és négy szlovák, két szlovén és egy olasz, akik a legfőbb hadúrnak tízféle nyelven tették esküjüket. A csapatok tarkaságához a nyelvek sokféleségén kívül még a különböző nemzeti életszokások, valamint a hadseregvezetés által elismert és ennek megfelelően figyelembe veendő háromféle vallás is hozzájárult: a katolikus és — főleg Magyarországon — igen nagy számú protestáns katona mellett ott volt még a bosznia-hercegovinai csapatok egy része is, amelyek iszlám hitűnek vallotta magát.

Az újoncok műveltségi színvonala magától értetődően országonként igen eltérő volt. Míg 1910 körül Alsó-Ausztriában — beleszámítva Bécset is — a lakosságnak már csak 3%-a volt analfabéta, a galíciai ruténoknál 61%, az isztriai és dalmáciai horvátoknál és szerbeknél pedig 64% volt ez az arány. Míg a cseheket magas intelligenciájuk alapján könnyen ki lehetett képezni, pl. az utászoknál, a műszaki eszközök kezelésére, a tiroliaknak vagy a bosnyákoknak alig tudták a fegyverek használatát, vagy a magyaroknak a lovaglást megtanítani. A hároméves aktív katonai szolgálat szinte túl rövidnek tűnt ahhoz, hogy egy csak nagyjából is egységes kiképzési szintet el lehessen érni. A hadsereg humora szerint egy galíciainak három évre volt szüksége ahhoz, hogy egyáltalán ember legyen belőle, aztán további ötre ahhoz, hogy katonává váljon, igaz, akkor azonban a világ egyik legjobb katonája volt már.

Csupán ezek a különbségek is rendkívül súlyos problémákat okoztak a kiképzésnél, amely így a fiatal tisztektől gyakran többet követelt, mint amennyit azok nyújtan tudtak. A helyzet akkor lett volna a legkönnyebb, ha „tisztá” nemzetiségű csapattestek azonos nemzetiségű tisztek vezetése alatt álltak volna. De ez a legjobb esetben is multinacionális hadsereget eredményezett volna, amelyben kiszámítható, hogy mikor hatnak a katonákra nemzetük elszakadási törekvései. Éppen ezek ellen a törekvések ellen akartak hatni egy szupranacionális hadsereggel, hogy — mint már korábban említettük — annak segítségével tartsák fenn az állameszmét az államstruktúra ellenében. Ezen a téren messzemenően csak belpolitikai megfontolásokról volt szó: egy nemzetek feletti tisztikar által vezetett hadseregnek kellett azt a vaskapcsot képeznie, amelynek segítségével a korona — úgy, mint 1848/49-ben — a monarchiát adott esetben erőszakkal is össze tudja tartani. De a szupranacionális hadseregnek nemcsak erőszakkal kellett hatnia, hanem neveléssel is. A hadsereg nem lehetett persze a nemzet iskolája, de tőle várták el az újoncoknak az összozstrák állameszme szellemében való nevelését. Éppen ebben a vonatkozásban a cs. és k. hadsereg még felbomlása után is nem kevés dicséretben részesült.

Mégis ezzel kapcsolatban bizonyos megszorításokat kell tennünk. Ahhoz ugyan nem fért kétség, hogy a túlnyomórészt vidéki származású újoncok látóköre és műveltségi színvonala a katonai kiképzéssel jelentősen emelkedett, de hogy ezáltal nemzeti hovatartozásukkal kapcsolatos érzelmeiket is elveszítették volna, azt aligha lehetett feltételezni. A tapasztalat sokkal inkább azt mutatta, hogy a műveltségi fokkal emelkedett a nemzeti öntudat is. Ez viszont azt jelentette, hogy önmagában a kiképzés még nem volt ahhoz elegendő, hogy egy alakulatot, ha saját nemzetiségük tagjaival szemben vetették be, immunissá tegyen a „kísértésekkel” szemben. Valamelyes biztonságot csak az jelenthetett, ha pl. bosnyák gyalogosokat vethettek be randalírozó német nemzetiségű diákok ellen, vagy magyarokat cseh tüntetők ellen, vagy németeket szerb nacionalisták ellen. Azaz a katonákat indifferenssé kellett tenni a nemzeti viszályokkal szemben, és ezt csak azzal lehetett elérni, ha — amennyire lehetett — elszakították őket saját nemzeti bázisuktól. Ehhez átfogó intézkedésekre volt szükség. Ezért állomásozott a cs. és k. gyalogezredek és vadászszázaljak zöme, valamint a lovasezredek nagy része is a kiegészítő körzeteken kívül, pl. a bosznia-hercegovinai csapatok zászlóaljaik zömével Triesztben, Grazban, Bécsben, Budapesten és a Lajta menti Bruckban. Ugyanakkor a cs. és k. gyalogezredek

többségének egy-egy zászlóalját sorban Boszniába, vagy Dél-Dalmáciába kellett vezényelnie az ott állomásozó hegyvidárokhoz, ami ezeknek „kombinált” hadtest jellegét adott. Nem kell ahhoz sok fantázia, hogy elképzeljük, mit jelentett ez a kiegészítés, az ezredbeli kiképzés és végül egy esetleges mozgósítás szempontjából.

De mindez még nem volt elegendő. Ezen kívül a Habsburg Monarchia keretein belül élő egyes nemzetiségek lakóterületeinek egymásbefolyása miatt szinte kivételnek számított, ha nemzetiségi szempontból „tiszta” ezredek, azaz olyan csapattestek alakultak, amelyekben egyetlen nemzetiség alkotta a legénységi állománynak legalább a 90%-át. A közös hadsereg 102 gyalogezeze között pl. csak hét-hét ilyen német és magyar, valamint két ilyen cseh ezred volt. Az összesen 12 huszárezred közül azonban tíz „tiszta” magyar volt, és a bosznia-hercegovinai csapatok (négy gyalogezeze és egy vadászzászlóalj) is nemzetiségi szempontból egységesek voltak. De egyébként a csapattestek túlnyomó többségében kisebb vagy nagyobb százalékban általában két, néha azonban három-öt nemzetiség is képviselve volt. Ezzel azonban a nyelvi érintkezés is problémává vált, melyet a különböző szinteken valahogy meg kellett oldani.

Egyszer ott volt a vezénylés nyelve, ezen hangzottak el a szabályzatnak megfelelő vezényszavak (kb. 80). Aztán a szolgálati nyelv, ezen kellett érintkezni az alá- és fölérendelt szolgálati helyekkel. Az egyértelmű parancskiadás és a lehetőség szerint zökkenőmentes szolgálati kapcsolattartás érdekében ennek messzemenően egységesnek kellett lennie, ezért a használt nyelv az adott véderő nyelve volt. Így a vezényleti és a szolgálati nyelv a cs. és k. hadseregben, valamint a cs. k. Landwehnrél a német volt, de a honvédségnél a magyar, kivéve a horvát honvédkerületet, ahol mind a vezényleti, mind a szolgálati nyelv a horvát volt. A legénységgel való személyes érintkezésben az ezred nyelvét kellett használni, s ez az a nyelv volt, amelyet a legénységnek legalább 20%-a beszélt. A honvédségnél, amely elméletileg nemzeti hadseregnek számított, ez a köznyelv is a magyar volt, ill. a horvát honvédségnél horvát, jóllehet a honvédezezegekben, gondoljunk csak pl. a magyarországi németekre és az erdélyi románokra, természetesen más nemzetiségek is voltak. Lényegesen bonyolultabbak voltak a viszonyok a cs. és k. hadseregben, valamint a cs. k. Landwehnrél. A hadseregben csak 142 olyan csapattest volt, amelynek egy ezrednyelvet volt. Ezek közül németül beszéltek tizenkét gyalogezezeben, három lovas-ezezeben, tizenkét táborig és hegyi tüzézezezeben. A hadsereg 162 csapattestében kettő, 24 csapattestében három, és néhány ezredben négy, ill. öt ezrednyelvet volt. A cs. k. Landwehnrél 19 csapattest volt egynyelvű, 44 csapattest pedig kétnyelvű és egy csapattest háromnyelvű. A nyelvi problémák megoldása érdekében az osztrák—magyar véderő segédeszközök egész rendszerét fejlesztette ki. Már 1862-ben felmerült az a javaslat, hogy a szolgálati kézikönyveket fordítsák le a monarchia különböző nyelveire. Ez azonban nem valósult meg, már csak azért sem, mert az írott szónak — tekintve a legénység műveltségi színvonalát — csak korlátozott jelentősége lehetett. Különböző „segédleteket” azonban kidolgoztak, így pl. egy útmutatót: „Szlovén nyelv szolgálati használatra az I. Miklós, Oroszország cárja cs. és k. dragonyosezeze számára, 5. sz.” (51%-ban szlovén), vagy egy katonatorvosi nyelvi kalauzt, amely többek között az orvosi vizsgálatnál szükséges legfontosabb kérdéseket tartalmazta hét különböző nyelven. Többnyelvű táborig levelezőlapokat készítettek elő háború esetére és „instrukciós kendőket” osztottak ki. Ez utóbbiak tulajdonképpen nagyméretű zsebkendőek voltak, melyeken a közkatonákkal, szemléltető ábrák segítségével is, szolgálatukra vagy fegyvereikre vonatkozó lényeges ismereteket közöltek. Magától értetődően ezek a „vezetési segédletek” önmagukban nem voltak elegendőek. A vezetők és vezetettek közötti döntő összekötő kapcsolat mégis csak a tisztok és legénységük közötti közvetlen, személyes érintkezés maradt.

Ez az előbbiekkal szemben olyan követelményeket támasztott, amelyek nemzeti vagy multinacionális hadseregek esetében fel sem merültek. A cs. és k. tisztektől ugyanis megkövetelték, hogy csapattestük ezrednyelvét vagy ezrednyelveit három éven belül tanulják meg. Hogy erre tényleg képesek voltak-e, pl. egy olyan ezred esetében, ahol három ezrednyelv is volt, az nyitott kérdés maradt, főként akkor, ha a tiszt saját anyanyelve egyik ezrednyelvvvel sem volt azonos. A sikerben, legalábbis a perfekció fokát illetően, joggal kételkedhetünk. De még ha sikeres is volt a tiszt nyelvtanulása, és mondjuk embereinek 84%-ával nem csak szolgálatilag, hanem emberileg is kapcsolatot tudott teremteni, ki törődött a maradék 16%-kal, amely esetleg további öt nemzetiségből tevődött össze, talán még cigányokból és bulgárokból is (mert ilyenek szintén voltak a seregben)? Ki beszélte meg ezekkel a nemzetiségüktől elszigetelt és számukra teljesen idegen környezetbe vetett emberekkel ügyes-bajos dolgaikat? Itt mindenképpen maradtak hézagok, akkor is, ha feltételezhetjük, hogy a cs. és k. tisztek az idegen nemzetiségűekkel szemben valószínűleg valamivel rugalmasabbak és megértőbbek voltak, mint bajtársaik a nemzetiségi szempontból egységes seregekben.

Mindezzel számolni kellett, ha a sereget — mint ahogy az hosszú időn keresztül szokás volt — nem csupán a birodalmon belül, hanem külföldön is be akarták vetni. Mint ismeretes, Conrad von Hötzendorf, aki 1906-tól az össz fegyveres erő vezérkari főnöke volt, igen intenzíven tette ezt. És épp neki hányták többször is a szemére az első világháború után, hogy döntéseinek végrehajtásához olyan csapatokat feltételezett, amelyek a meglévő adottságok miatt a cs. és k. hadseregben nem léteztek, egyszerűen nem léteztek. Ez felveti azt a kérdést, mit lehetett egyáltalán megkövetelni egy ennyire bonyolultan strukturált hadseregtől?

Hogy a csapatok nemzetiségi szempontok szerinti „diszlokációja” a mozgósítást nem könnyítette meg éppen, azt már említettük. Mégis, 1914 nyarán nagyjából megbirkóztak ezzel a nehézséggel. A hadseregnek a bevezető harcokban tanúsított lendülete is kielégítő volt, különösen, ha figyelembe vesszük, hogy egyik-másik nemzetiségnél hiányzott a harci motiváció, sőt adott esetben még azzal is számolni kellett, hogy rokonszenvenvel viseltetnek az ellenséggel szemben. Ez egyre inkább arra kényszerítette a hadvezetést, hogy lemondjon arról az előnyről, amelytől még a hatvanas évek elején a megoldást remélte, azaz, hogy a többnyelvű csapatrészekben belül legalább az alosztályok legyenek nemzetiségi szempontból egységesek. Most egyre inkább úgy tűnt, az jár bizonyos előnyökkel, ha a csapatok a legalsóbb szinteken is nemzetiségi szempontból vegyes összetételűek, mert ez bevetéskor „retardáló” mozzanatként hatott.

A 28. és 36. számú, két „tiszta” cseh gyalogezred már 1915-ben csaknem egyöntetűen átállt az oroszokhoz, ami nemzetiségi szempontból vegyes csapattestek esetében nem történt meg olyan hamar. Így pl. a szerbek, akik a XIII. horvát-szlávon hadtestnek kb. 40%-át tették ki, 1914-ben a szerb hadseregben szolgáló honfitársaikkal szembeni harcok során még minden további nélkül teljesítették kötelességüket, míg 1917 nyarán a magas parancsnokságok kénytelenek voltak ennek az akkor Kelet-Galíciában bevetett hadtestnek az alakulatait figyelmeztetni, hogy ne kockáztassák évszázados jó hírnevet, miszerint bátor és hű katonák. Kelet-Erdélyben 1916/17 telén az állások előtti éjszakai őrszolgálatra beosztott táboriget már vegyesen állították ki ortodoxokból, muzulmánokból és katolikusokból, hogy megnehezítsék a dezertálást. Utolsó kiútként csak a fegyelem fenntartása maradt — magának a fegyelemnek a kedvéért. Hogy ezt el lehessen érni, elengedhetetlen volt bizonyos formalizmus, amellyel a katona számára a szolgálat napi feladatait a legkisebb részletekig rögzítették és mindenfajta tevékenységét messzemenően szabályozták. Ez viszont szükségszerűen gátlólag hatott a kezdeményezések szempontjából, amit egy olyan férfiú, mint pl. Seeckt, akinek a porosz-német viszonyok lebeg-

tek a szeme előtt, érthető módon nehezményezett, de valószínűleg anélkül, hogy világosan látta volna a dolog lényegét.

Érthető, hogy az ilyesfajta fegyelem egy hosszabb ideig tartó háború esetén vesztett hatásából, főként akkor, ha nem társult hadi sikerek által táplált katonai öntudattal. Hogy hadi sikerek milyen mértékben képesek befolyásolni a csapatok magatartását, azt jól példázza valamennyi nemzetiségnek az isonzói csatában tanúsított állhatatossága vagy a hegyeik szikláiba kapaszkodó tiroli honvédők megintgathatatlan kitartani akarása. Ahol ez a helytállni akarás hiányzott, sőt helyére — mint pl. a keleti hadszíntéren — egy eredménytelennek tűnő és véget érni nem akaró állóháború okozta kedvszegettség és rossz hangulat lépett, ott jobban kiütköztek a multinacionális hadsereg gyenge pontjai. S ilyen volt a helyzet mindenekelőtt a hátszországban levő pótalakulatoknál, ami kétszeresen is visszaütött. Egyrészt innen kerültek ki a nemzeti jelszavak a frontra a „menetalakulatok”, azaz a kiegészítő utánpótlások útján. Másrészt azonban ezek az eszmék a pótcapatrészeket magukat is bomlasztották, amelyekre pedig most az a szerep hárult, amelyet békeidőkben a hadseregnek kellett betöltenie, vagyis hogy fellépjenek az esetleges szociális vagy nemzeti indíttatású zavargásokkal szemben. Ahogy egyre jobban elhúzódtott a háború, és csökkent ezeknek a csapatoknak a „megbízhatósága”, úgy vált szemlátomást egyre nehezebbé ennek a feladatnak a teljesítése. Ezért, hogy az erősödő nemzeti propagandának a csapatokra gyakorolt hatását megakadályozza, a hadseregfőparancsnokság először is a polgári közigazgatásra próbált nyomást gyakorolni, ami azonban alig hozott pozitív eredményeket, viszont kevésbé örvendetes felkészültségekhez vezetett a főparancsnokság és mindenekelőtt a ciszlajtán kormányzat között. A háború vége felé a főparancsnokság kénytelen volt egész alakulatokat „jelenlét” céljából a frontról a hátszországba vezényelni.

Magán a fronton a háború menetéből adódóan bizonyos szelekció ment végbe, amennyiben egyes ezredekéről és hadosztályokról idővel kiderült, hogy olyan csapatok, amelyekkel úgyszólván „mindent meg lehet csinálni”, míg másokról éppen ennek ellenkezője bizonyosodott be. A nemzetiségi probléma jelentősége érzékelhetően megnőtt az operatív területen is, és ez kifejezésre jutott abban a véráldozatban is, melyet a több mint négy évig tartó küzdelemben az egyes nemzetiségeknek hozniuk kellett. Figyelemre méltó, hogy a legnagyobb áldozatokat a magyarok hozták, és nem véletlenül, ugyanis az egész monarchia érdekében történt bevetésükkel egyben nemzeti államukat is védték. Nem sokkal a háború vége előtt — mint már korábban utaltunk rá — a magyarok elérték az addigi közös hadsereg felosztását is, és a magyar kormány következetes módon visszarendelte csapatait a frontról, amikor világossá vált, hogy az összállamot belpolitikailag már nem lehet tovább fönntartani.

Hogy kik hozták az osztrák országrészben a legnagyobb áldozatot a „birodalomért”, azt egyértelműen mutatják az ott élő népek veszteséghányadosai: 1917 végéig 1000 főből a németeknek 29,3, a szlovéneknek 27,7, a szlovákoknak 26,9, a csehországi cseheknek 22,7, a ruténoknak 21,7, a románoknak 19,4, az olaszoknak 18,5, a szerbeknek és horvátoknak 17,2 és a lengyeleknek 16,4 halottjuk volt. Ezek az adatok világosan megmutatják a cs. és k. hadsereg szupranacionalitásának határait. A háború eredményes alakulása a szupranacionális gondolatot talán — legalábbis még egy ideig — újra legimitálhatta volna. Attól a pillanattól kezdve azonban, hogy a harc szerencsétlen kimenetele bizonyossá vált, a multinacionális államstruktúra nemcsak a birodalom külső burkát, de a szupranacionális hadsereget is szétrobbantotta. Mindent egybevéve mégis állíthatjuk, a cs. és k. hadsereg a háború folyamán valószínűleg kevesebbet nyújtott, mint amennyit szövetségesei reméltek tőle, de feltétlenül sokkal többet annál, mint amennyit ellenségei eredetileg feltételeztek róla.